

УДК 37(476)(091)

ЖАНЧЫНА Ў БЕЛАРУСКІМ АСВЕТНІЦКІМ РУХУ ПАЧАТКУ XX ст.

С.У. Снапкоўская

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
вул. Курчатава 5, 220004, Мінск, Рэспубліка Беларусь
ssvet88@inbox.ru

Анотацыя. Аўтарам раскрываюцца асноўныя асаблівасці ўдзелу жанчын у станаўленні і развіцці асветніцкага руху Беларусі ў пачатку XX ст. Паказаны культурны след выбітных удзельніц асветніцкага напрамку ў розных формах: у літаратурнай творчасці і падрыхтоўцы падручнікаў для дзяцей беларусаў, у навукова-папулярных артыкулах і ў дзейнасці па стварэнню дзіцячых часопісаў і газет. Ахарактарызаваны іх арганізатарскія і творчыя здольнасці ў станаўленні беларускага школьніцтва.

Ключавыя словы: асветніцкі рух, культура Беларусі, родная мова, падручнікі, культурна-асветныя гурткі, школьніцтва, педагагічная дзейнасць.

WOMAN IN THE BELARUSIAN EDUCATIONAL MOVEMENT OF THE EARLY XX CENTURY

S.U. Snapkouskaya

Belarusian State University
Kurchatava Str. 4, 220004, Minsk, Republic of Belarus

Annotation. The author reveal the main features of women's participation in the formation and development of the educational movement of Belarus in the early XX century. The cultural footprint of the outstanding participants of the educational direction is shown in various forms: in literary creativity and the preparation of textbooks for Belarusian children, in popular scientific articles and in the creation of children's magazines and newspapers. Their organizational and creative abilities in the formation of the Belarusian school community are characterized.

Keywords: educational movement, culture of Belarus, native language, textbooks, cultural and educational circles, school process, pedagogical activity.

На рубяжы XIX-XX стст. для беларускіх жанчын распачаўся перыяд фарміравання перадумоў сацыяльна-культурнага і прафесійна-асветніцкага жыцця. Гэты працэс адбываўся ў фармаце даступнасці адукацыі і прафесійнай дзейнасці. Істотны ўклад у станаўленне і развіццё нацыянальнай

адукцыі, асветы і культуры ўнеслі выбітныя дзеячы асветніцкага руху - беларускія жанчыны Цётка (А. Пашкевіч), Ю. Вітан-Дубейкоўская, Л. Чарняўская, Зоська Верас (Л. Войцік-Сівіцкая), У. Луцэвіч (Станкевічанка, жонка Я. Купалы), К. Буйло, П. Мядзёлка. Іх самаахвярная праца сінтэзавала актуальныя напрамкі тагачаснай сацыяльнай дзейнасці: рэвалюцыйна-дэмакратычны, культурна-асветніцкі і прафесійна-педагагічны. Па-рознаму склаўся іх уласны жаночы і прафесійна-рэвалюцыйны лёс. Але найбольш значны адбітак яны пакінулі ў развіцці асветніцка-культурнай і педагагічнай справы беларускага соцыўма. Яны верылі ў будучыню Беларусі і неслі гэту веру ў народ. Сваё асветніцкае і педагагічнае крэда гэтыя выдатныя жанчыны выказалі ў літаратурнай творчасці, падручніках для дзяцей беларусаў, навукова-папулярных артыкулах, дзейнасці па стварэнні дзіцячых часопісаў і газет. Яны выразна прадэманстравалі сваё арганізатарскія здольнасці ў фарміраванні і развіцці беларускага школьніцтва.

Піянерам асветніцкага руху на Беларусі безумоўна з'яўлялася Цётка (А. Пашкевіч) – таленавітая беларуская паэтэса, асветніца і педагог нацыянальна-дэмакратычнага кірунку. У пачатку XX ст. яна разгарнула грамадска-педагагічную, літаратурную і асветніцкую працу, прасякнутую пастаянным клопатам аб адраджэнні і развіцці нацыянальнай культуры і навучання на роднай мове. У 1906 г. у нашаніўскім артыкуле «Як нам вучыцца» яна пісала, што беларусы таксама будуць «людзьмі звацца». «Доўга мы, беларусы, цураліся сваёй мовы і, як кажуць, хаваліся з ёю за печ перад чужымі людзьмі. Вось і склалася нейкая дурная прымаўка, што наша мова хамская, брыдкая, што на ёй не можна гаварыць з вучоным чалавекам, ані пісаць кніг, як на іншых “далікатных” мовах. Але гэта толькі выдумка» [6]. Аўтар артыкула заклікала настаўнікаў новых пачатковых школ, якія толькі сталі з'яўляцца, весці навучанне дзяцей па-беларуску, каб тлумачылі ім усё па-тутэйшаму, па-свойму, як дзеці гавораць у хаце з бацькамі і як ім найлягчэй разумець. Засваенне дзецьмі роднай мовы, паводле слоў пісьменніцы, дапаможа ім хутчэй авалодаць таксама рускай і польскай мовамі [6]. Важнай падзеяй у грамадска-педагагічным жыцці Беларусі было выданне літаратурна-навуковага часопіса для беларускай моладзі «Лучынка», першы нумар якога выйшаў у пачатку 1914 г. Арганізатарам і рэдактарам «Лучынкi» была Цётка, якая з чацвёртага нумара стала падпісвацца «літаратурны рэдактар Мацей Крапіўка». «Лучынка» ставіла перад сабой задачу – быць настаўнікам моладзі, весці яе да праўды ведаў, вучыць з павагай адносіцца да чалавека, самааддана любіць сваю Айчыну. З гордасцю і ўхвалай гледзячы на маладых працаўнікоў, Цётка ў той жа час шкадуе, што не хапае «навукі ў тваёй роднай беларускай мове, якая табе паказала б, растлумачыла б, хто ты такая, беларуская моладзь, да якога належыш народу

і краю» [5, с. 213]. Пісьменніца прыцягнула да ўдзелу ў выданні часопіса прагрэсіўна настроеных аўтараў, асабліва моладзь. Яна звярнулася з лістом да студэнтаў-беларусаў, у якім пісала: «Браткі-студэнты! Не маеце права атрасці рукі ад працы ў “Лучынцы”; на вашым сумленні будзе ляжаць найбольшая частка сорама, калі “Лучынка” будзе дрэнна свяціць вашым братам і сёстрам у вёсцы беларускай, што для вас сеюць і жнуць» [5, с. 276]. Праз часопіс Цётка праводзіла ў жыццё свае асветніцкія ідэі, надзяляючы вялікую ўвагу мове выкладання, дабіваючыся яе простасці, выразнасці. У артыкуле «Шануйце роднае слова» аўтар звярнулася да моладзі з заклікам не адмаўляцца ад роднай мовы, а наадварот, імкнуцца да яе ўзбагачэння, «бо родная мова, быццам цэмент, звязвае людзей. Яна дае і найлепшы спосаб разумець адзін аднаго, адной думкай жыць, адной долі шукаць» [2, с. 114]. Яна лічыла, што родная мова збліжае людзей, аб’ядноўваючы іх «у суцэльны народ». Самай істотнай заслугай Цёткі як рэдактаркі «Лучынкi» было тое, што яе намаганнямі ўпершыню ў Беларусі было пастаўлена пытанне аб неабходнасці стварэння спецыяльнага перыядычнага органа для дзяцей і юнацтва на роднай мове. Пісьменніца актыўна выступала супраць думкі, быццам беларуская мова з’яўляецца толькі гаворкай, дыялектам рускай мовы. У 1914 г. у лісце да Б. Тарашкевіча, старасты «Беларускага літаратурна-навуковага гуртка студэнтаў Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта», будучага аўтара першай беларускай граматыкі для школ, яна пісала: «Ты аб асаблівасці беларускай мовы напішы з тлумачэннем, што беларуская мова ёсць мова, не “гаворка”, як шмат хто кажа» [5, с. 270]. Сваёй творчасцю і асветніцка-педагагічнай дзейнасцю Цётка імкнулася даказаць, што родная мова – магутны сродак распаўсюджвання асветы і адукацыі сярод народных мас, праваднік ведаў, спосаб фарміравання нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа. У 1905—1906 гг. Цётка разгарнула працу па стварэнні беларускамоўных школ на сваёй радзіме — у Гродзенскай губерні. Некалькі школ арганізавала дома ў сваіх бацькоў, прыцягваючы для выкладання патрыятычна настроеную моладзь. Для новых школ былі неабходны кнігі і вучэбныя дапаможнікі на беларускай мове. Цётка адна з першых узялася за іх стварэнне. У 1906 г. у мястэчку Жолкаў каля Львова пад мянушкай «Тымчасовы» яна выдала кніжку-пераклад з украінскай на беларускую мову «Гасцінец для малых дзяцей». У тым жа годзе ў Пецярбургу ў выдавецтве «Загляне сонца і ў наша ваконца» Цётка апублікавала «Першае чытанне для дзетак беларусаў» - хрэстаматыю для чытання для дзяцей першага класа [4, с.181].

У. Ф. Луцэвіч, жонка Я. Купалы, якая разам з Цёткай адкрывала беларускамоўныя школы, успамінала, што ў 1912 г. на ўскраінах Вільні, у Нова-Вілейцы, на Лідчыне, у тым ліку і на радзіме Цёткі, дзейнічалі

беларускія “тайныя школы”. Гэтыя школы побач з культурна-асветнымі гурткамі набывалі вялікае значэнне, і праз іх ішло распаўсюджванне беларускага друкаванага слова, беларускай культуры [3, с. 49].

Настаўніцамі ў школах, што адкрываліся, становіліся слухачкі настаўніцкіх курсаў. Цётка пасылала іх ва ўсе куткі Беларусі, дзе толькі можна было адкрываць школы. Асабліва шмат намаганняў для адкрыцця беларускіх школ яны прыклалі ў гады Першай сусветнай вайны, калі многія пачатковыя школы былі закрыты. Цётка шукала настаўнікаў, збірала дзяцей, сама кіравала школьнай працай.

У 1915—1916 гг. у акупаванай Вільні Цётка разгарнула актыўную работу па адкрыцці беларускіх школ. Па яе просьбе Ю. Вітан-Дубейкоўская пераклала на нямецкую мову зварот Беларускага камітэта дапамогі ахвярам вайны да нямецкіх акупацыйных улад па пытаннях адкрыцця беларускіх школ. Цётка дапамагала шукаць памяшканні і інвентар для школ, вышуквала беларускія сем’і і заклікала бацькоў запісваць дзяцей у гэтыя ўстановы. У лістападзе 1915 г. была адкрыта першая беларуская пачатковая школа ў Вільні. З мэтай забеспячэння школ настаўніцкімі кадрамі намаганнямі Цёткі і Івана Луцкевіча былі адкрыты беларускамоўныя курсы, на якіх бясплатна выкладалі Іван і Антон Луцкевічы, Ю. Вітан-Дубейкоўская. Цётка выказвала сваё задавальненне тым, што з дапамогай выпускнікоў трохмесячных курсаў можна будзе адкрываць новыя беларускія школы.

Паплечніца Цёткі, Зоська Верас, сваё амаль стогадовае жыццё прысвяціла грамадска-культурнаму развіццю Беларусі, асветніцкай справе. Яе ўклад у беларускую думку не вычэрпваўся толькі працай у газетах сялянска-работніцкай грамады, друкаваннем твораў ў часопісе “Подснежник” (Кіеў), “Нашай ніве” (Вільня), выданне альманаха “Колас беларускай нівы” (Гародня). Яна прафесійна займалася пчальарскай справай, скончыўшы агародніцка-пчальарскія курсы ў Варшаве і надрукаваўшы ў Вільні першы “Беларуска-польска-расійска-лацінскі батанічны слоўнік”. У 1920-30-я гады Зоська Верас рэдагавала дзіцячыя часопісы “Заранка” і “Пралескі”. Свае вершы і апавяданні змяшчала ў часопісах “Наш шлях”, “Студэнцкая думка”, “Шлях моладзі”. Пытанні педагогікі ёю разглядаліся ў газеце “Жаноцкая справа”. З рускай і украінскай моў яна перакладала п’есы для дзіцячага тэатра. Зоська Верас – аўтар каштоўных твораў – успамінаў пра М. Багдановіча, Ш. Ядвігіна (А. Лявіцкага), У. Галубка, з якімі сябравала. Яна напісала цікавыя ўспаміны пра грамадска-палітычнае жыццё ў Мінску ў 1915-1918 гг. і ў Вільні ў 1923-1939 гг. [1]. Зоська Верас пакінула багаты архіў матэрыялаў і дакументаў і захавала цікавыя нататкі пра М. Забайду-Суміцкага, У. Фальскага, А. Смоліча, Я. Лёсіка, С. Грынкевіча і іншых выдатных дзеячаў беларускай навукі, культуры і мастацтва. Асветніца вяла

актыўную перапіску з многімі дзеячамі культуры, пісьменнікамі, навукоўцамі, грамадскімі дзеячамі, напісаўшы больш за 6 тысяч лістоў толькі ў пасляваенныя часы.

Блізкая сяброўка Цёткі і Зоські Верас, калега па настаўніцкай працы Уладзіслава Луцэвіч скончыла Віленскую гімназію і педагогічныя курсы ў Варшаве (1908 г.). Працавала выхавальніцай дзіцячага прытулку ў Вільні і вяла прапаганду ў рабочых гуртках. У 1911 г. яны разам з Цёткай стварылі некалькі нелегальных беларускіх школ у Лідскім павеце і Нова-Вільні. А ўлетку 1914 г. яны таксама разам адкрыла беларускі дзіцячы дом у Мінску для дзяцей бежанцаў. Педагог прапагандавала беларускую літаратуру, друкавала вершы ў «Нашай ніве». З 1919 г. з'яўлялася інспектарам дашкольных устаноў Наркамасветы БССР, выхавальніцай і педагогам-метадыстам дзіцячых устаноў, выступала на радыё. У. Ф. Луцэвіч – заснавальніца і першая дырэктарка Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы. Ёй належыць вялікая заслуга ў пошуках, набыцці, захаванні рукапісаў, першадрукаў твораў, асабістых рэчаў пісьменніка і яго паплечнікаў. Уладзіслава Францаўна Луцэвіч – аўтар артыкулаў і ўспамінаў пра Цётку, Янку Купалу, Змітрака Бядулю.

Гэты асветніцкі і прафесійна-педагогічны рух падмацоўваўся трывалымі сувязямі з рускай, украінскай і польскай інтэлігенцыяй. Тэарэтычныя пошукі і дасягненні беларускіх жанчын – актыўных удзельніц асветніцкага руху – абапіраліся на лепшыя ўзоры сусветнай і айчынай педагогічнай думкі, канцэпцыю нацыянальнай школы, створаную К. Д. Ушынскім і іншымі выдатнымі педагогамі Расіі, асабліва ў той частцы, якая датычылася навучання на роднай мове. Пры гэтым беларускія асветнікі зыходзілі з факта самастойнага існавання Беларусі як асобнага культурна-гістарычнага комплексу, для якога патрэбна ўласная педагогічная сістэма. У іх літаратурна-мастацкіх і педагогічных творах выкрышталізоўваецца адасобленасць, адрозненне рускай і беларускай нацыянальнай ідэі і адпаведных нацыянальных каштоўнасцей у адукацыі. Стварэннем канцэпцыі беларускай нацыянальнай школы, выданнем вучэбных кніг на роднай мове лідары адраджэння закладвалі навукова-асветніцкі і педагогічны падмурак у агульны праект самастойнай Беларусі, які ахопліваў усе бакі грамадскага жыцця. Іх ідэі і погляды пачалі рэалізоўвацца ў дзейнасці першых беларускіх адукацыйна-асветніцкіх устаноў, створаных у гады рэвалюцыі 1905–1907 гг. і пасля яе. Больш шырока гэтыя ідэі ажыццяўляліся ў перыяд беларусізацыі 1920-х гадоў, а потым сталі ўвасабляцца ва ўрадавай адукацыйнай палітыцы Рэспублікі Беларусь.

1. Архіў Літаратурнага музея М. Багдановіча ў Мінску. Фонд Войцік-Сівіцкай. Пяць месяцаў ў Мінску.
2. Снапкоўская, С.В. Культуралагічная думка Беларусі: вучэб. дапам. / С.В. Снапкоўская, К.У. Антановіч. - Мінск: РІВШ, 2017. – 216 с.
3. Снапкоўская, С.В. Для вытокаў нацыянальнай педагогікі /С.В.Снапкоўская. – Мінск: Народная асвета, 1995. – 128.
4. Снапкоўская, С.В. Пераемнасць і наватарства ў святле адукацыі культуры /С.В.Снапкоўская. – Мінск:БДУ, 2020. – 280 с. :іл.
5. Цётка. Творы. - Мн.: Маст. літ., 1976. - 302 с.
6. Цётка. Як нам вучыцца //Наша ніва. 1906. - 10 ліст. - № 1.